

تحلیل آماری نسخه‌های خطی پزشکی کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)

سعید غفاری^۱ | رضا خاکیان^۲

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور قم، ghaffari130@yahoo.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه پیام نور قم، Khakianreza@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۸/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۵/۱۲

چکیده

هدف: پژوهش حاضر به بررسی و تحلیل آماری نسخه‌های خطی پزشکی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی (ره) و عوامل تأثیرگذار در کاهش و افزایش فراهم‌آوری نسخه‌های خطی در آن کتابخانه پرداخته است.

روش پژوهش: برای اجرای این پژوهش از روش پیمایشی تحلیلی استفاده شده است که جامعه آماری آن ۷۰۱ عنوان نسخه خطی در موضوع پزشکی از بین ۱۸۴۰۹ عنوان نسخه می‌باشد و برای پاسخ به برخی از سؤال‌ها، از روش میدانی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، جمع‌آوری اطلاعات با تهیه چک لیست و استفاده از فهرست کتاب‌های خطی موجود در بانک کتابشناختی کتابخانه مرعشی و در برخی موارد رؤیت فیزیکی کتاب شکل گرفته است و همچنین در آمار توصیفی از فراوانی درصد و در آمار استنباطی از آزمون خی دو استفاده شده است.

یافته‌ها: با توجه به یافته‌های پژوهش از مجموع ۷۰۱ منبع جامعه آماری، بیشترین منابع در قرن سیزدهم با ۲۶/۴ درصد کتابت شده‌اند، منابع دارای عنوان ۹۹/۷ درصد، بیشترین منابع به زبان فارسی با فراوانی ۴۸/۱ درصد و ۴۲/۸ درصد به خط نسخ نگارش شده‌اند.

نتیجه‌گیری: نتایج تحقیق نشان می‌دهد که خط‌مشی کتابخانه در خصوص کتابشناسی نسخ خطی به صورت شفاهی بوده است و در دهه‌های گذشته روند فراهم‌آوری به شیوه خرید بوده و به علت بالا رفتن تورم خرید نسخه‌های خطی کاهش یافته است و از این رو باید در حفظ و نگهداری نسخه‌های موجود تلاش مؤثرتری انجام داد.

واژه‌های کلیدی: نسخه خطی، پزشکی، کتابخانه، کتابخانه مرعشی نجفی، قم.

مقدمه

سرزمین ایران خاستگاه یکی از قدیمی‌ترین تمدن‌های بزرگ

جهان است. پس از اختراع کاغذ و رواج استفاده از آن در حوزه تمدن اسلامی، دانشمندان ایران بزرگ‌ترین آفرینندگان منابع مکتوب تمدن ایران و اسلام بودند و در همه زمینه‌های علمی، ادبی و پزشکی صاحب آثار درجه اول هستند. از جمله با ارزش‌ترین منابع میراث مکتوب تمدن ایرانی و اسلامی نسخه‌های خطی و دست‌نوشته‌ها هستند. نسخه‌های خطی، حلقه اتصال گذشته و آینده و میراث گرانقدر فرهنگ و تمدن اسلامی هستند (مایل هروی، ۱۳۶۹: ۴۱).

به واسطه وجود دلالتان و کتابخانه‌هایی که هر یک به نوعی خریدار کتب خطی هستند. به طور علمی باب تازه‌ای در عملکرد بخش فراهم‌آوری کتابخانه‌ها گشوده شده‌است و کتابخانه‌ها دریافته‌اند علاوه بر تجهیز منابع از طریق خرید، مبادله، اهدا و امانت توجه به شرایط اقتضایی فروشنده و محیط پیرامونی نیز امری اجتناب‌ناپذیر است. فرایند تأمین منابع از طریق خرید نیازمند بازبینی و آسیب‌شناسی با شرایط محیط پیرامونی است. تنوع سیاست‌های مربوط به خرید در میان کتابخانه‌های کشور، نبود قوانین واضح و صریح، پراکندگی جغرافیایی کتاب‌های نفیس، شرایط اقتصادی و ... در عمل شرایطی فراهم آورده که فرایند خرید را نیازمند توجه و مراقبت بیشتری نموده است. شناسایی و ارزیابی و تهیه نسخه‌های خطی به خاطر ارزش و اهمیت آن در کشورهای مختلف به یکی از فعالیت‌های مهم کتابخانه‌های بزرگ و مجموعه‌داران تبدیل شده‌است (عظیمی، ۱۳۸۹: ۶۳).

از آغاز دوران نوین فهرست‌نویسی تا به امروز در میان فهرست‌نگاران ایران توافقی برای کار استاندارد و یکنواخت برای نسخه‌های خطی انجام نشده‌است. هرکس بنا به سلیقه شخصی به نوعی اطلاع‌رسانی از نسخه‌های خطی پرداخته‌است.

فهرست‌نگاری دقیق کتاب‌های خطی از کارهای دشوار و کم‌پاداش و نیازمند آگاهی‌های فراوان کتابشناختی و شوری دورنی و تلاشی جان فرساست، متأسفانه کارهای گروهی در ایران که هر کس به دلخواه راه خود را می‌رود و نمی‌خواهد چون باختر زمین تابع یک قانون خاص باشد، کندتر پیش رفته و ناهموارتر

بوده و از دقت کمتری برخوردار است. دلبستگی به (کمیت‌گرایی) در تألیف‌ها و ترجمه‌ها و انتقادات و از جمله فهرست‌نگاری‌ها به عامل بزرگ افت روندهای پژوهشگری بدل شده است و کم هستند آنان که علی‌رغم سرزنش‌ها و انتقادات به کیفیت‌گرایی تکیه دارند و با همه وسوسه‌ها در برابر حجم‌گرایی پایداری می‌کنند (جابری، ۱۳۸۹: ۱۲۵).

بدون‌شک پزشکی یکی از نخستین زمینه‌هایی است که بر بستر آن معارف بیگانه، یعنی معارف باستان یا دانش متأخر یونان در اختیار مسلمانان قرار گرفته‌است. بدیهی است که اولین برخورد در این عرصه نه از راه ترجمه‌ها، بلکه از طریق پزشکانی انجام گرفت که کمی پیش یا کمی پس از فتوحات اسلامی در سرزمین‌های یونانی می‌زیسته‌اند. از میان آثار پزشکی که به دست ما رسیده - چه در ترجمه و چه در تألیف در قلمرو فرهنگ اسلامی - تاکنون شمار اندکی مورد تحقیق و از نظر اصلاحات مورد ارزش‌یاب اهمیت انتقال نسخه‌ای خطی به کتابخانه‌ها و موزه‌های اروپا اسباب تحقیق را برای خاورشناسان فراهم آورد و به واقع سبب پیشرفت اهمیت‌شناسی و خاورشناسی در مغرب زمین شد. دیری نپایید که فهرست‌نگاران و کتاب‌شناسان غربی به نوشتن فهرست‌های عمومی و اختصاصی آن نسخه‌ها اهتمام کردند و به تبع آنان در کشورهای اسلامی، از جمله ایران، شبه قاره‌های هند و پاکستان و ترکیه نیز تهیه فهرست نسخه‌های خطی از اسباب تحقیق به شمار آمد و فهرست نگارش‌های فارسی بسیاری از کتابخانه‌های عمومی و تخصصی تدوین شده و به غرض نسخه‌یابی در دسترس محققان و مصلحان قرار گرفت (مایل هروی، ۱۳۸۹: ۳۷۳).

بر کسی پوشیده نیست که ترقی و تعالی یک جامعه آن‌گاه مقدور می‌گردد که از پیشینه‌ی تاریخ تمدنش آگاه باشد و آنچه را از اسلاف برجای مانده‌است با بینش علمی و انتقادی، و به دور از هرگونه حُب و بُغض مذموم در اختیار قرار بگیرد، نقاط ضعف و علل ناتوانی‌های گذشتگان را دریابد و نقاط قوت و علل توانایی‌های آنان را بجوید. تا به سوی آینده‌ای استوار روان گردد. این آرمان میسر نمی‌گردد مگر بر اثر شناخت پسندهای

اطلاعات موجود در پایگاه مستند مشاهیر فارسی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی از این سایت بهره‌برداری نموده است. همچنین سایت ایرانداک که سایت جمع‌آوری مقالات علمی پژوهشی نیز می‌باشد به ارائه اطلاعاتی در این زمینه به صورت محدود اقدام نموده است. اما با توجه به بررسی آماری نسخه‌های خطی در این مقاله کمتر به آن اشاره گردیده است.

احمد مزوی که در دهه‌ی چهل فهرست مشترک کتاب‌های فارسی را منتشر نموده و در دهه‌ی پنجاه کتابشناسی آثار فارسی در پاکستان و هند را تدوین کرده و سال‌ها در شرایط بد آب و هوایی در مناطق دوردست پاکستان و هند فهرست آثار فارسی موجود در آن دو کشور را به رشته‌ی تحریر در آورد و در دهه‌ی هفتاد و هشتاد شمسی آغاز به تدوین کتابی به نام فهرست‌واره‌ی کتاب‌های فارسی نمود که مجلد پنج آن ویژه‌ی آثار پزشکی است. البته چون این کتاب مشتمل بر دست‌نوشته‌های فارسی موجود در کتابخانه‌های مختلف ایران و خارج ایران است لغزش‌های فهرست کتابخانه‌ها به این تحقیق وارد شده است.

حسن رهاورد (۱۳۳۳) فهرست کتاب‌های پزشکی کتابخانه‌ی دانشکده‌ی پزشکی دانشگاه تهران را که به شکل خطی بود فهرست‌نویسی و منتشر کرد. شاید بتوان آن را نخستین کتاب تخصصی کتابشناسی در دوره‌ی معاصر به حساب آورد.

در دهه‌ی هفتاد فهرست بخش مخطوطات پزشکی کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی از سوی غلامعلی عرفانیان تدوین شد. علی‌رغم تفصیل فراوان کتابشناسی شوربختانه از لغزش‌های متعدد و متنوع تهی نمانده است. سال‌ها پیش مقاله‌ای با عنوان "پندارانگاری در فهرست نگاری" از سوی دکتر سید حسین رضوی برقی در نقد این فهرست آمده است.

جعفر طباطبایی کتابی به نام الثرات الطبی العربی درباره‌ی کتابشناسی مخطوطات پزشکی به زبان عربی تدوین کرد.

در مطالعات خارجی نخستین بار در سده‌ی چهارم هجری ابن ندیم بود که در تمدن اسلامی فهرستی کتابشناختی از نسخه‌های خطی موجود در زمانه‌ی خود به دست داد که بخشی از آن درباره‌ی دانش طب بوده است. البته این کتاب به طور

خوش و ناخوش مادی و معنوی پیشینیان، شناختی اعتقادی و به همان صورت که گذشتگان آن‌ها را وضع کرده و با آن‌ها زیسته‌اند، نه به گونه‌ای که گذشت روزگاران بر آن‌ها غبار تحریف و دگرگونی افشانده است، به لحاظ اینکه بسیاری از پسندهای مزبور، در تاریخ تمدن هر جامعه‌ای - که دارای زبان و خط خاص خود بوده‌اند - به صورت آثاری مکتوب تجلی کرده و به نسل‌های روزگاران بعد رسیده، احیای آن آثار یکی از راه‌هایی است که شناخت مکرر را تضمین و تأمین می‌کند، و هر چه این شناخت قرین عین و صواب باشد، مسلم است که سودمندتر تواند بود (فاضل هاشمی، ۱۳۸۶: ۸۹). به همین منظور، از دیرگاهان دانایان و فرزنانگان هر جامعه و تمدنی به نکته‌ای پرداخته‌اند که در روزگاران ما و در زبان ما از آن به (نقد و تصحیح متون) تعبیر می‌شود، نکته‌ای که نمی‌توان بی‌مدد آن، گذشته‌ی گذشتگان و آراء و عقاید و چونی و چندی ضعف و قوتشان، و به طور کلی تاریخ و فرهنگ را آن‌گونه که بوده است، نه آنسان که شده است باز شناخت.

به تعبیری دیگر، هدف و غایت نقد و تصحیح علمی نسخ خطی نگارش‌های گذشتگان آن است که از روی نسخ خطی موجود نسخه‌ی اصلی یا قریب به اصل یک اثر را احیا و مرتب کنند و آن را به صورتی عرضه دارند که خواننده‌ی محقق و آگاه بتواند یقین و اطمینان حاصل کند که اگر اصل یک اثر را در دست ندارد نسخه‌ای از آن دارد که به صورت اصلی و شکلی که مصنف و مؤلف اثر نوشته است به نهایت درجه نزدیک است.

هر گونه داوری علمی و تحقیقاتی در زمینه تاریخ پزشکی ایران و اسلام یا تصحیح متون کهن طبی مستلزم داده‌های کتابشناسی دقیق است که به روال آن تلاش‌های انجام شده ناکارآمد یا گسستگی‌پذیر است. چه بسا پس از پایان کاری مشخص شود فلان رساله از ابن سینا بوده است و تحلیل مفاهیم و انتساب دادن آن به دانشمند دیگری نادرست خواهد بود. این تحقیق می‌تواند برای تشخیص و یک‌دستی نسخه‌های خطی در رشته پزشکی مناسب قرار گیرد.

سایت کتابدار در این زمینه اطلاعات خوبی دارد و بیشترین

- تعیین منابع، زبان، و قرن منابع پزشکی کتابخانه مرعشی نجفی؛
- منابع مورد مطالعه و مولفان نسخه‌های خطی پزشکی مرعشی نجفی.

پرسش‌های اساسی

۱. شیوه فراهم آوری نسخه‌های خطی مورد بررسی در کتابخانه مرعشی نجفی چگونه می‌باشد؟
۲. بیشترین نسخه‌های خطی پزشکی از طرف چه کسانی به کتابخانه داده شده است؟
۳. منابع مورد مطالعه بیشتر به چه زبانی کتابت شده‌اند؟
۴. از منابع مورد بررسی چه تعداد قرن کتابت دارند؟
۵. از منابع مورد بررسی چه تعداد دارای عنوان می‌باشند؟
۶. از منابع مورد بررسی چه تعداد دارای مؤلف می‌باشند؟
۷. از منابع مورد بررسی چه تعداد دارای مشخصات ظاهری (آغاز و انجام) می‌باشند؟
۸. بیشتر منابع دارای چه نوع خطی می‌باشند؟

روش پژوهش

روش این تحقیق کاربردی نوع مطالعه پیمایشی است و با جمعیت آماری نسخ خطی سروکار دارد و چون فرضیه ندارد از نوع توصیفی است. برای کشف وضعیت نسخ خطی در کتابخانه‌های خصوصی و عمومی و سایر مکان‌ها هیچ راهی جز مراجعه به آن‌ها و پیمایش نسخه‌های خطی نداریم. بنابراین روش معتبر و روایی در واقع در این تحقیق، روش پیمایشی است که متکی بر اسناد خطی می‌باشد.

جامعه آماری مورد مطالعه؛ ۷۰۱ عنوان نسخه خطی موجود قابل دستیابی کتابخانه مرعشی نجفی که مربوط به پزشکی می‌باشد که از بین ۱۸۴۰۶ عنوان نسخه انتخاب شده است. در اینجا نسخ مورد نظر شناسایی و به ترتیب به نسخه‌ی اصلی کتاب، سی‌دی اسکن شده از کتاب و یا به میکروفیلم نسخه مراجعه شده و اطلاعات مورد نیاز را گردآوری می‌نماییم. این

منطقی و لزوماً دربردارنده‌ی همه‌ی کتاب‌های تألیفی و ترجمه‌ای تا آن زمان نبوده است. کتاب وی به نام الفهرست به زبان عربی تدوین شده که در دهه‌ی چهل خورشیدی به زبان فارسی ترجمه شده است.

از چند قرن پیش فهرست کتابشناسی نسخه‌های خطی به ویژه مخطوطات موجود در قلمرو عثمانی در سده‌ی یازدهم هجری آغاز شد که برجسته‌ترین آن کتاب حاجی خلیفه به نام کشف الظنون بوده است این کتاب نیز به زبان عربی تدوین شد و دربردارنده‌ی نام کتاب‌ها به زبان عربی و فارسی و ترکی است. در اواخر سده‌ی نوزدهم کاربروکلمان آلمانی تدوین مجموعه‌ای در مجلدات بسیار به زبان آلمانی بوده به نام تاریخ الادب عربی در کشور مصر به چاپ رسیده و شیوه‌ی این کتاب برحسب قرن‌های اسلامی پیش آمده که در هر قرن به موضوعات مختلف رده بندی شده است و زندگی مؤلفان یاد شده و ذیل آن گزارش آثار و محل نسخه‌های خطی به دست داده شده است.

در آغاز دهه‌ی شصت میلادی فؤاد سزگین بر پایه‌ی تألیف بروکلمان طرحی را آغاز کرد که در بردارنده‌ی آثار علمی تمدن اسلامی تا پایان سده‌ی چهارم هجری بوده است. انتشار مجموعه از سال ۱۹۷۰ آغاز شده که در هر جلد آن به موضوعی خاص اختصاص یافته است. از جمله جلد سوم آن ویژه‌ی دانش پزشکی و داروسازی و جانورشناسی و دامپزشکی است. به جز این آثاری در کشورهای اسلامی درباره‌ی کتابشناسی تخصصی پزشکی و داروسازی تدوین شده است. یکی از مهم‌ترین آنها فهرستی است که ویژه‌ی مخطوطات طبی به زبان عربی و فارسی است که از سوی اکمل الدین احسان اقلی و رمضان ششن نوشته شده است. این کتاب در کنار الفهرست ابن ندیم، کشف الظنون، تاریخ ادب عربی بروکلمانو تاریخ نگارش‌های عربی راه‌گشای پژوهشگران بوده است.

اهداف این تحقیق را می‌توان در موارد زیر دسته‌بندی و خلاصه کرد:

- تعیین فراهم‌آوری نسخه‌های خطی کتابخانه مرعشی نجفی؛

سپس محقق داده‌های جمع‌آوری شده را از طریق SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در قالب جداول ارائه شده است و در ادامه به تجزیه و تحلیل آنها پرداخته می‌شود.

توصیفگرها (سال پژوهش، شیوه‌های فراهم‌آوری، محل کتابت، کاتب، تاریخ کتابت، زبان کتابت، مشخصات ظاهری و ...) طراحی شده و اطلاعات ۷۰۱ عنوان نسخه‌ی بدست آمده در نرم افزار اکسل وارد می‌شود و بعد از گرفتن کدهای مخصوص برای تهیه آمار و جداول آماده شده بعد از تحلیل آماری، اطلاعات در جداول بر حسب فراوانی و درصد گنجانده شده است.

سؤال اول: شیوه فراهم‌آوری نسخه‌های خطی مورد بررسی در کتابخانه مرعشی نجفی چگونه می‌باشد؟

اطلاعات شامل اطلاعات کتابشناختی نسخ و نیز اطلاعاتی می‌باشد که از طریق صاحبان نسخ یا متولیان آن از طریق پرسش‌هایی که به طور غیررسمی به‌مثابه‌ی یک گفت‌گویی دوستانه صورت می‌گیرد، بدست می‌آید که شامل تاریخچه نسخ، استفاده‌های پژوهشی که تاکنون از این نسخ انجام یافته، طریقه نگهداری نسخ و غیره می‌باشد.

ابزارهای پیش‌بینی شده برای گردآوری اطلاعات:

۱. فرم خاص درج اطلاعات کتابشناختی نسخ که از کاربرگه نسخ خطی کتابخانه آیت... مرعشی نجفی گرفته شده است.

۲. مصاحبه غیررسمی

اطلاعات استخراج شده از طریق پیمایش نسخ خطی، دسته بندی شده و به همراه سایر اطلاعات اخذ شده از صاحبان نسخ تنظیم گشته و سپس با ارائه اطلاعات دیگری در زمینه نسخه‌نویسی و اطلاعات کتابشناختی برخی نسخ ارائه می‌گردد.

جدول ۱. آزمون خی‌دو برای تعیین وضعیت شیوه فراهم‌آوری منابع

شیوه‌ها	فراوانی	درصد
خرید	۵۰۳	۷۱٫۸
اهدا	۱۲۸	۱۸٫۳
مبادله	۳۰	۴٫۳
امانت	۴۰	۵٫۷
جمع	۷۰۱	۱۰۰٫۰
$\alpha=0/05$	DF = 3	$X^2 = 850$

فراهم‌آوری منابع به طور معنی‌داری از طریق خرید بوده است.

سؤال دوم: بیشترین نسخه‌های خطی پزشکی از طرف چه کسانی به کتابخانه داده شده است؟

با توجه به اینکه مقدار خی‌دو محاسبه شده (۸۵۰) با درجه آزادی ۳ در سطح آلفای ۰/۰۵ معنی‌دار است می‌توان گفت شیوه

جدول ۲. آزمون خی دو برای تعیین وضعیت عرضه کنندگان منابع به کتابخانه چگونه است؟

عرضه کنندگان	فراوانی	درصد
دلال	۱۲۸	۱۹,۲
مجموعه دار	۳۶۳	۵۴,۵
شخص عادی	۱۷۵	۲۶,۳
$\alpha = 0/05$	DF = 2	$X^2 = 139.3$

با توجه به اینکه مقدار خی دو محاسبه شده (۳/۱۳۹) با درجه آزادی ۲ در سطح آلفای ۰/۰۵ معنی دار است می توان گفت منابع به طور معنی داری توسط مجموعه داران ارائه شده است. سؤال سوم: منابع مورد مطالعه بیشتر به چه زبانی کتابت شده‌اند؟

جدول ۳. توزیع فراوانی زبان منابع مورد مطالعه به تفکیک سال ورود

زبان	سال	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	مبادله‌ای	جمع
فارسی	فراوانی	۲۷	۶۹	۳۵	۳۳	۵۶	۵۵	۱۹	۲۷	۱۶	۳۳۷
	درصد	۴۷,۴	۵۳,۵	۴۵,۵	۵۶,۹	۶۰,۲	۵۷,۹	۳۸,۰	۲۴,۱	۵۳,۳	۴۸,۱
عربی	فراوانی	۲۵	۵۷	۳۸	۲۱	۲۸	۳۴	۲۲	۷۸	۱۴	۳۱۷
	درصد	۴۳,۹	۴۴,۲	۴۹,۴	۳۶,۲	۳۰,۱	۳۵,۸	۴۴,۰	۶۹,۶	۴۶,۷	۴۵,۲
ترکی	فراوانی	۱	۱	۱	۲	۰	۱	۱	۰	۰	۷
	درصد	۱,۸	۸	۱,۳	۳,۴	۰,۰	۱,۱	۲,۰	۰,۰	۰,۰	۱,۰
دوزبانه	فراوانی	۴	۲	۳	۲	۹	۵	۸	۷	۰	۴۰
	درصد	۷,۰	۱,۶	۳,۹	۳,۴	۹,۷	۵,۳	۱۶,۰	۶,۳	۰,۰	۵,۷
جمع	فراوانی	۵۷	۱۲۹	۷۷	۵۸	۹۳	۹۵	۵۰	۱۱۲	۳۰	۷۰۱
	درصد	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰

در جدول ۳ زبان منابع مورد بررسی قرار گرفته شده. بر طبق نتایج زبان ۴۸/۱ درصد منابع فارسی، ۴۵/۲ درصد زبان عربی، به زبان ترکی ۱ درصد کتابت شده‌اند. ضمن این که ۴۰ منبع برابر ۵/۷ درصد به صورت دوزبانه (فارسی، عربی) کتابت شده است.

جدول ۴. آزمون خی دو برای تعیین نوع زبان منابع

زبان کتابت	فراوانی	درصد
فارسی	۳۳۷	۴۸,۱
عربی	۳۱۷	۴۵,۲

۱,۰	۷	ترکی
۵,۷	۴۰	دوزبانه
$X^2 = 529.8$	DF = 5	$\alpha=0.05$

با توجه به این مقدار χ^2 دو محاسبه شده (۵۲۹.۱) با درجه آزادی ۵ در سطح آلفای ۰/۰۵ معنی دار است می توان گفت زبان منابع به طور معنی داری فارسی بوده است.

سؤال چهارم: از منابع مورد بررسی چه تعداد قرن کتابت دارند؟

جدول ۵. توزیع فراوانی قرن کتابت منابع مورد مطالعه شده

درصد	فراوانی	تاریخ کتابت
.۱	۱	قرن چهارم
.۳	۲	قرن پنجم
.۱	۱	قرن ششم
.۴	۳	قرن هفتم
۲,۰	۱۴	قرن هشتم
۴,۶	۳۲	قرن نهم
۵,۱	۳۶	قرن دهم
۱۵,۱	۱۰۶	قرن یازدهم
۸,۳	۵۸	قرن دوازدهم
۲۶,۴	۱۸۵	قرن سیزدهم
۷,۰	۴۹	قرن چهاردهم
۳۰,۵	۲۱۴	نامعلوم
۱۰۰,۰	۷۰۱	جمع

بر طبق نتایج بیشترین منابع در قرن سیزدهم با ۲۶/۴ درصد کتابت شده اند. در مرتبه بعدی قرن یازدهم بوده که ۱۵/۱ درصد و در مرتبه سوم قرن دوازدهم با ۸/۳ درصد کتابت منابع قرار داشته است. در ضمن قرن کتابت ۲۱۴ منبع برابر با ۳۰/۵ درصد نامعلوم می باشد.

سؤال پنجم: منابع مورد بررسی چه تعداد دارای عنوان می باشد؟

جدول ۶. توزیع فراوانی وجود عنوان در منابع مورد مطالعه به تفکیک سال

عنوان	سال	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	مبادله	جمع
عنوان دارد	فراوانی	۵۷	۱۲۹	۷۷	۵۸	۹۳	۹۵	۴۹	۱۱۲	۲۹	۶۹۹

درصد	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۹۹,۷
عنوان ندارد	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
درصد	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۳,۳
جمع	۵۷	۱۲۹	۷۷	۵۸	۹۳	۹۵	۵۰	۱۱۲	۳۰	۷۰۱
درصد	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰

همان‌طور که در جدول فوق ملاحظه می‌شود، از مجموع ۹۲ و دیگری به سی‌دی مبادله‌ای بوده‌است.

۷۰۱ منبع مورد مطالعه ۶۹۹ منبع برابر با ۹۹/۷ درصد دارای

سؤال ششم: از منابع مورد بررسی چه تعداد دارای مؤلف

عنوان بوده‌اند و در مقابل تنها ۲ منبع برابر ۰/۳ درصد عنوان

می‌باشند؟

نداشته‌اند. منابعی که عنوان نداشته‌اند یک مورد مربوط به سال

جدول ۷. توزیع فراوانی وجود مؤلف در منابع مورد مطالعه به تفکیک سال

مؤلف	سال	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	مبادله‌ای	جمع
دارد	فراوانی	۵۰	۱۱۱	۷۴	۴۹	۸۷	۸۳	۳۷	۱۰۴	۲۷	۶۲۲
درصد		۸۷,۷	۸۶,۰	۹۶,۱	۸۴,۵	۹۳,۵	۸۷,۴	۷۴,۰	۹۲,۹	۹۰,۰	۸۸,۷
ندارد	فراوانی	۷	۱۸	۳	۹	۶	۱۲	۱۳	۸	۳	۷۹
درصد		۱۲,۳	۱۴,۰	۳,۹	۱۵,۵	۶,۵	۱۲,۶	۲۶,۰	۷,۱	۱۰,۰	۱۱,۳
جمع	فراوانی	۵۷	۱۲۹	۷۷	۵۸	۹۳	۹۵	۵۰	۱۱۲	۳۰	۷۰۱
درصد		۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰

در جدول فوق وجود مؤلف در منابع، مورد بررسی قرار

گرفته‌است. نتایج نشان می‌دهد که ۶۲۲ منبع برابر با ۸۸/۷ درصد

سؤال هفتم: از منابع مورد بررسی چه تعداد دارای مشخصات

دارای مؤلف بوده و در مقابل ۷۹ منبع برابر با ۱۱/۳ فاقد مؤلف

می‌باشند. منابعی که فاقد مؤلف بوده‌اند بیشتر مربوط به سال‌های

ظاهر (آغاز و انجام) می‌باشند؟

جدول ۸. توزیع فراوانی وضعیت مشخصات ظاهری منابع به تفکیک سال

مشخصات	سال	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	مبادله‌ای	جمع
کامل	فراوانی	۴۷	۱۰۱	۵۷	۳۸	۸۰	۸۱	۳۸	۱۰۴	۲۱	۵۶۷
درصد		۸۲,۵	۷۸,۳	۷۴,۰	۶۵,۵	۸۶,۰	۸۵,۳	۷۶,۰	۹۲,۹	۷۰,۰	۸۰,۹

ناقص فراوانی	۱۰	۲۸	۱۹	۱۸	۱۳	۱۴	۱۲	۸	۹	۱۳۱
درصد	۱۷,۵	۲۱,۷	۲۴,۷	۳۱,۰	۱۴,۰	۱۴,۷	۲۴,۰	۷۰,۱	۳۰,۰	۱۸,۷
نامعلوم فراوانی	۰	۰	۱	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۳
درصد	۰,۰	۰,۰	۱,۳	۳,۴	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۰	۰,۴
جمع فراوانی	۵۷	۱۲۹	۷۷	۵۸	۹۳	۹۵	۵۰	۱۱۲	۳۰	۷۰,۱
درصد	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰

ظاهری ناقص و تنها ۳ منبع برابر با ۰/۴ درصد وضعیت ظاهری منابع نامعلوم بوده است.

در جدول فوق وضعیت مشخصات ظاهری منابع مورد بررسی قرار گرفته است. از مجموع ۷۰۱ منبع مورد بررسی قرار گرفته، ۵۶۷ منبع برابر با ۸۰/۹ درصد دارای مشخصات ظاهری کامل بوده است. ۱۳۱ منبع برابر با ۱۸/۷ درصد دارای مشخصات

سؤال هشتم: بیشتر منابع دارای چه نوع خطی می‌باشند؟

جدول ۹. توزیع فراوانی نوع خط منابع مورد مطالعه

نوع خط	فراوانی	درصد
نسخ	۳۳۷	۴۸,۱
نستعلیق	۳۰۰	۴۲,۸
نسخ و نستعلیق	۳۹	۵,۶
ثلث و نسخ	۳	۰,۴
مغربی	۲	۰,۳
ثلث و نستعلیق	۱	۰,۱
سیاق و نستعلیق	۱	۰,۱
اندلسی	۱	۰,۱
نامشخص	۱۷	۲,۴
جمع	۷۰۱	۱۰۰,۰

درصد هم مغربی بوده‌اند سایر منابع هم که تنها یک مورد را شامل شده‌است با سایر خط‌ها نگارش شده‌اند. ۱۷ مورد از منابع هم که جز سی‌دی‌ها بوده، خط آن‌ها شناسایی نشده‌است.

با توجه به نتایج جدول فوق مشخص می‌شود که از مجموع ۷۰۱ عنوان منبع مورد مطالعه ۴۸/۱ درصد با خط نسخ نگارش شده‌اند. ۴۲/۸ درصد خط نستعلیق، ۰/۴ درصد ثلث و نسخ، ۰/۳

بحث و نتیجه گیری

در این بخش با توجه به نتایج بدست آمده از جداول و پاسخ سوال‌های اساسی پژوهش که در بخش قبل مطرح شد، نتیجه گیری صورت گرفته و در پایان پیشنهادهایی ارائه شده است.

نتایج بدست آمده از این پژوهش حاکی از آن است که فراهم آوری نسخه‌های خطی کتابخانه مرعشی از شیوه‌های خرید، اهدا، امانت و مبادله سی دی بوده است که تمرکز بیشتر آن از طریق خرید صورت گرفته و از سه گروه عرضه کننده یعنی دلالان، مجموعه‌داران، مردم عادی گردآوری شده است که از بین عرضه‌کنندگان، مجموعه‌داران بیشترین سهم را در بین گروه‌های دیگر دارا بوده‌اند.

خط مشی کتابخانه مرعشی نجفی برای فراهم‌آوری نسخه‌های خطی که در حقیقت قسمت اصلی سیاست فراهم‌آوری است و حاوی اطلاعاتی است که در آن مسئولین انتخاب بتوانند پاسخ‌گوی سوال‌های اساسی و دلایل انتخاب منابع باشند. به صورت شفاهی می‌باشد و به صورت ذهنی بین کارشناسان کمیته انتخاب موجود بوده و مکتوب نشده است.

در ضمن براساس مشاهده‌ها و مقالات موجود به این نتیجه می‌رسیم که با نسخه‌های خطی، مانند کتاب چاپی نمی‌توان مواجه شد، چون هیچ کتاب خطی یافت نمی‌شود که مشخصات نسخه‌شناسی آن مانند یکدیگر باشد و بشود گفت که یک نسخه تکراری هستند و قیمت واحدی برای آن در کمیته معین شود.

ارزش هر نسخه خطی نسبت به مجموعه‌ای که برای آن خرید می‌شود و مشخصات نسخه‌شناسی خود آن نسخه، سنجیده می‌شود و امکان تهیه الگوی خاصی برای قیمت‌گذاری منطقی نمی‌باشد، برخی از کارشناسان نیز معتقدند که اگر قیمت‌گذاری تابع فرمول گردد و طبق فرمول افراد غیرمتخصص هم دست به قیمت‌گذاری خواهند زد و عده‌ای سودجو با فهمیدن شاخص‌های ارزشی در نسخه‌ها با دست‌کاری نسخه باعث افزایش شاخص‌های ارزش‌گذار می‌شوند.

نسخه‌های خطی سرمایه و پشتوانه فرهنگی هر ملت است و همه ملت‌ها سعی در جمع‌آوری، حفظ و معرفی میراث فرهنگی خود به جامعه خویش و به سایر اقوام جهان را دارند. کتابخانه

مرعشی نجفی به عنوان یکی از متولیان فرهنگ در کشور در اهداف سازمانی خود جمع‌آوری نسخه‌های خطی را سرلوحه قرار داده است و برای جلوگیری از خروج نسخه‌ها به خارج از مرزها و همچنین تخریب آن‌ها به دست افراد ناآگاه، جهت پژوهش محققین و مصححین اقدام به گردآوری نسخه‌ها می‌نماید.

در آخر بررسی‌های انجام شده در زمینه مشخصات کتابشناسی و نسخه‌شناسی نسخه‌های فراهم شده نشان می‌دهد که پراکندگی موضوعی نسخه‌های خطی به طور تقریبی در همه موضوعات و علوم مانند ادبیات، فقه، پزشکی و ... بوده است و بیشترین موضوعات مربوط به دین و مذهب، و بیشترین نسخه‌ها به خط نسخ و به زبان فارسی و جلد تیماج و مربوط به قرن ۱۳ بوده است و ۲۱۵ منبع از ۷۰۱ منبع مورد مطالعه دارای یادداشت علما و دانشمندان، ۵۶۷ منبع دارای مشخصات ظاهری (آغاز و انجام) کامل بوده است. با توجه به این ویژگی‌ها می‌توان گفت کتابخانه مرعشی نجفی در رقم که بر طبق اساسنامه موظف به گردآوری، حفاظت و نگهداری آثار مکتوب (چاپی و خطی) است بر این اساس مطابق با وظایف خود عمل کرده و در صورت موافقت مالک نسخه، با هر ویژگی نسخه‌شناسی، نسخه‌ها را گردآوری کرده است.

راه‌کارهایی جهت فراهم‌آوری مطلوب نسخه‌های خطی در کتابخانه مرعشی نجفی:

- تشکیل گروه فراهم‌آوری نسخه‌های خطی و نادر در معاونت اداره کل کتابخانه؛
- تدوین آیین‌نامه نحوه فراهم‌آوری و ثبت دانش تجربی کارشناسان کتابخانه مرعشی نجفی به صورت مکتوب در ساختار یک آیین‌نامه منظم؛
- ارتباط مستقیم و منظم بین گروه‌های فراهم‌آوری کتابخانه‌های بزرگ ایران همانند کتابخانه ملی، آستان قدس رضوی، مجلس و ... در جهت وحدت رویه؛
- از راهنمایی و مشارکت افراد دارای تخصص و آشنا با ماهیت منابع خطی در خرید نسخه‌های خطی بهره گرفته

شود؛

- به اهداگران؛
- صدور کارت عضویت افتخاری برای اهداگران؛
- ارائه رسید رسمی و معتبر با درج شماره‌های ثبت منابع اهدایی به اهدا کنندگان؛
- چاپ بیوگرافی اهداگران در کتاب مخصوص اهداگران؛
- ایجاد بانک مجموعه‌داران و شناسایی مجموعه‌داران بزرگ و تهیه لوح فشرده از مجموعه آن‌ها در صورت موافقت یا درخواست امانت دادن مجموعه به کتابخانه‌ها و مراکز دیگر برای نگهداری و اطلاع رسانی.

منابع

- جابری، امیر (۱۳۸۹). درآمدی بر فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی برای پایگاه‌های اینترنتی کتاب. قم: گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی، کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره).
- عظیمی، حبیب الله (۱۳۸۹). اصول و مبانی نسخه‌شناسی در کتب خطی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- فاضل هاشمی، محمدرضا (۱۳۸۶). فهرست‌نگاری کتب خطی. جزوه آموزشی، مشهد: آستان قدس رضوی، کتابخانه مرکزی.
- فدایی، غلامرضا (۱۳۹۱). آشنایی با نسخ خطی و آثار کمیاب. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم اسلامی دانشگاه‌ها (سمت).
- مرعشی، محمود، و دیگران (۱۳۹۲). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی. قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
- مایل هروی، نجیب (۱۳۸۹). نقد و تصحیح متون: مراحل نسخه‌شناسی و شیوه‌های تصحیح نسخه‌های خطی فارسی. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- وفادار مرادی، محمد (۱۳۹۳). مقدمه‌ای بر اصول وقواعد فهرست‌نگاری در کتب خطی. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، دبیرخانه سمینار نسخه‌های خطی.

<http://fa.wikipedia.org/wik>

<http://salamislam.vcp.ir>

<http://www.tebyan.net>

- تعیین کارگزار برای خرید و ارتباط و شناسایی مجموعه داران نسخه‌های خطی می‌تواند تأثیر به‌سزایی در افزایش خرید نسخه داشته باشد؛
- تخصیص قسمتی از بودجه سالانه کتابخانه، برای خرید از بازارها و حراج‌های بین‌المللی نسخه‌های خطی ایرانی که در خارج از کشور ارائه می‌شوند. همچنین فعال کردن سفارتخانه‌ها، رایزنی‌های فرهنگی و کارشناسان و چهره‌های علمی فرهنگی به‌طور ویژه در سایر کشورها به منظور برگردان مجموعه‌های نسخ خطی خارج به کشور؛
- تبلیغات گسترده رسانه‌ها در جهت حفظ میراث مکتوب و آگاهی اقشار جامعه با میراث معنوی مکتوب و توجیه آنان برای تحویل نسخ خطی موجود در خانه‌ها به مراکزی که امکانات بهتری برای نگهداری از نسخ خطی دارند؛
- ایجاد نمایشگاه مجازی از نسخه‌های فراهم آوری شده.
- عوامل مؤثر در تشویق اهداگران و فروشندگان نسخه‌های خطی به کتابخانه مرعشی نجفی:
- با توجه به اینکه شرایط نگهداری نسخه‌های خطی در منازل مناسب نمی‌باشد و تغییرات دما و رطوبت باعث تخریب نسخه می‌گردد فروشندگان، اهداگران و مالکان نسخه‌ها بیشتر مایل هستند نسخه‌های خود را به مکانی برای نگهداری بیاورند که شرایط مطلوب برای حفظ میراث خانوادگی‌شان را داشته باشد که معرفی شرایط نگهداری مطلوب و اطلاع‌رسانی در این زمینه باعث تشویق مالکان نسخه‌ها حتی به سپردن نسخه‌هایشان به صورت امانت به کتابخانه‌ها می‌گردد؛
- رونمایی از نسخه‌های اهدا شده که قابلیت نمایش را دارند به نام خود مالک نسخه که باعث تشویق اهداگران می‌گردد؛
- برگزاری مراسم سالانه تجلیل اهداگران و اهدا لوح تقدیر

